

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује
А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), д-ра *Коларића Рудолфа* (Љубљана), *Конеског Блажа* (Скопље), д-ра *Павловића Миливоја* (Нови Сад), д-ра *Сивановића Михаила* (Београд), д-ра *Томановића Васи* (Скопље), д-ра *Храстиче Маји* (Загреб)

XXIII КЊ. 1—4

БЕОГРАД
1958

О ПРОУЧАВАЊУ ЈЕЗИКА И СТИЛА НАШИХ ПИСАЦА

Ја бих желео сагледати проблеме наше теме у посебним смеровима и скренути пажњу баш на овоме месту на потребе да о извесне врсте послу разговарамо и да се о њему договарамо.

Може се говорити о проучавању језика и стила наших писаца у разним оквирима наших тема: са чисто лингвистичких аспеката посебно, и посебно са стилистичких, или са лингвистичко-стилистичких. Сваки смер посла изискује и посебне методе.

I

Не бих хтео да пропустим ову прилику да не проговоримо о једне врсте проучавању језика наших писаца, а то је у чисто лингвистичким оквирима, са стајалишта наше савремене граматике. У томе смо поприлично заостали, тако да и нашој практичној, школској пракси у много случајева шира савремена граматика — недостаје. Ми смо наследили Маретићеву граматiku и стилистику хрватскога и српског језика, рађену на Вуковој и Даничићевој језичкој грађи. Књижевни језик српскохрватски од Вука и Даничића и њихова времена развијао се и развија се, богатећи и мењајући израз на разне начине у свим књижевним родовима, тако да нам Маретићева кодификација нашег књижевног језика умногоме све више застарева: или је форма књижевног израза измењена, или је језичка грађа непотпуна за данашњи наш класичан књижевни израз. Оно чим наши граматичари школске граматике освежавају систематисану граматичку грађу не може бити довољно за сва наша научна проучавања граматичког система, разуме се само по себи.

Окупљени радом на речницима, на правопису, као да смо заборавили да би нам исто толико био неопходан организован рад, по договору наших академија, научних друштава, посебних лингвистичких установа, на прибирању грађе за ширу граматiku српскохрватског језика. И нашим стручњацима који се баве посебним проблемима савременог језика грађа кад би била сакупљена, увек би олакшавала посао, и посебно служила за сигурнију оријентацију у употребљавању материјала за специфична питања.

Ми у појединачном испитивању граматичких категорија не можемо обухватити много питања да их проучимо у односу на граматичку норму, која се у сваком периоду развитка књижевног језика изводи из класичног текста наших писаца. У неколико махова у последње време видели смо да испитивање савременог текста нужно намће измену граматичке норме. Да поменем као пример дискусију коју је покренуо професор Стевановић о деклинацији придева и придевских заменица на *овев* и *ин*. Проучивши језик повећег броја српских писаца, упутио је на измену раније озакоњеног граматичког правила. Постакнут тим, професор Храсте потврдио је, углавном, то исто анализом језика хрватских писаца. Ушавши у дискусију, ја сам указао на могућност чињенице да је књижевни језик у односу на ове облике ишао мимо народног говора многих крајева Вукове базе књижевног језика. Све је то корисно и за нормативну граматику, и за проучавање услова под којима се мењају граматичке категорије код писаца, код појединих од њих, писаца из појединих говорних области, — све то може послужити и за уочавање тенденција у уједначавању граматичких облика, и за проучавање стилских ефеката код извесних писаца кад имају под руком дублетне граматичке облике — итд. Али на овај начин, не може се индивидуалним радом проучити све што треба, да бисмо за сваку категорију могли пратити развој књижевног језика. И зато ће у много случајева наша грамика остајати исувише крута, исувише традиционална.

Ја сам скоро у семинарском раду једног даровитог студента на делу Иве Андрића и неколико савремених писаца из разних крајева добио сасвим друкчију слику о уобичајености употребе футура другог перфективних глагола и перфективног презента него што нам је даје грамика приказујући ове облике још по Вукову и Даничићеву језику. И колико би се још у овом смислу могло навести случајева. Да поменем само још синтаксу падежа, данашње широко развијене могућности синтагматских односа, међуреченичних односа, што све захтева да се проучи и да проширимо оквире нашег уобичајеног систематисања језичке грађе. Увођењем младих људи у прикупљање грађе и у основније анализе, са одређеним плановима и јасно означеним циљевима у смислу ширег проучавања граматичких категорија, и посебно у циљу израде нове граматике, много би се допринело нашем раду на језику. А увек остаје грађа и за посебна проучавања индивидуалних особина код писаца, некад и стилских и језичких.

За организован посао, по договору рађен у нашим лингвистичким центрима, треба тражити основе, и колективне припреме за овакав посао истичем као задатак преко потребан, да би се дошло до савременије и научније, у ширим размерама засноване, граматичке обраде нашег књижевног језика.

II

На други начин, стилска проучавања наших писаца изискују да се сагледа врло сложена проблематика наше данашњице, колико занемљива толико и актуелна.

Посао на проучавању наших писаца по њиховим изражајним особинама и емоционалним ефектима — опет се намеће као једна од најнужнијих потреба. У овом правцу проучавања наше књижевности и наших писаца ми, на жалост, нисмо наследили богатију традицију. И од времена откад нам је књижевна критика стајала, и стоји, на достојној висини, да је могла, и да може, пратити књижевне појаве и оцењивати их, нисмо међу књижевним критичарима и књижевним историчарима, и који су то могли чинити, имали много људи који би потребан део времена посветили излагању теорија стила, методе стилистичког проучавања писаца, — и посебно стилским анализама, и оценама стила и језика појединих писаца, затим уопштавањима стилских особина у књижевним периодима, у погледима на књижевне правце, у погледима на књижевна дела сврстана по времену и по припадности нашим народима и покрајинама. Ван школских удбеника и катедарских предавања, наша стилистика није нашла много места за општија разматрања књижевног израза, осим, можда, у извесним правцима уско ограничених покушаја и ограничених захтева. Ван оквира књижевне историје и књижевне критике, где се, по природи посла, чине осврти и на особине стила и језика — готово увек само уопштено, — на посебним анализама књижевног израза код наших писаца радило се готово само узгредно и у кратким освртима.

И класични писци наши прворазредне вредности, и најбоља дела њихова, још чекају на посебна стилска, и стилска и језичка проучавања. И у поратном нашем културном животу можемо указати само на покушаје и на извесне тежње да се и на овом пољу културне делатности од стране проучавалаца наше књижевности исплати занемарени дуг, и то је досад чињено само у краћим написима.

У стању закашњења у коме се налазимо намећу се проблеми организованог рада и у овом правцу, испитивање метода за стилско проучавање писаца, како бисмо што пре за овај посао створили интерес и утирали путеве за стварање потребне традиције. Ја знам колико би и наши стручни часописи посвећени култури језика добили у вредности и у занимљивости кад би се зачинили и стилским анализама наших књижевних дела, да не остају само на третирању граматичких категорија. Недавно покренути часопис у Загребу са задацима стилистичког проучавања језика мислим да долази у добар час. Потребно је говорити и о темама и стилистичким одељцима, о којима би било најактуелније писати и у границама којих би било најпрече проучавати стил и језик наших писаца, и стил и језик књижевних периода итд.

Кад је реч о језику једног писца, или о језику једног периода, свеједно, у ма ком правцу га проучавали, онда је у методу проучавања најприродније поћи од речи као изражајне јединице. Овде се прво може указати на индивидуалности писца, на индивидуалности њихова стила, на интуитивну моћ писца у проналажењу језичких средстава правог литерарног квалитета, на књижевни укус и творачку снагу аутора чије дело имамо пред собом.

На првом месту стоји посматрање речи по њеном емоционалном карактеру, по пишчевој способности њеног комбиновања у фигура- тивним изражајним обртима, кратко речено, — по свим њеним валерима које, адаптирана ситуацији, она може добити у тексту. Богатство реч- ничког фонда, способности да се писац синонимно служи разноли- кошћу речи, у истим или готово истим, значењима увек стоји као једно од примарних мерила за оцену стилских вредности једнога писца, и не само једнога писца, него и правца, књижевног рада, периода, па и читаве књижевности једнога доба. С ове стране посматрана пишчева реч, при нашем оцењивању увек мора бити пројцирана и на дру- штвену средину, друштвене односе и проблематику у коју писац понире.

Разноликости укуса у одабирању речи, кад не мислимо на онај општи речнички фонд који нам је заједнички свима, код нас се јав- љају и данас у превеликом распону, и њих треба проучавати и обја- шњавати у односу на наше наслеђене прилике, и у односу на наше друштвене тежње, и стремљења да у свим могућностима укуса имамо што више заједничкога и што више општекласичнога.

Као врло важна намеће се и једна општија тема у овом смислу посматрања нашег стила и језика. Наша покрајинска издиференци- раност језика, и кад имамо у виду само језик уметничког израза, чини нам посебан проблем. Мало је наших писаца који су и са те- матиком везаном за покрајинске друштвене средине или без тога, свој стил издигли на ниво да га можемо и у погледу избора речи сматрати и једнако класичним и једнако заједничким. И требало би и са те тачке гледишта подвргнути испитивању наше писце (мислим увек на оне најбоље) и оценити колико стварно таквих писаца имамо. И само стилска испитивања, са продубљеним стилским анализама, могла би нам послужити да правичније оценимо шта у речничкој грађи од изузетнијих речи стварно вреди, шта још данас људима, навикнутим на језик својих ужих или ширих средина, звучи као страно. И стилске, не само лингвистичке анализе би помогле да нам свима много што шта у језичком изразу прикладније звучи што још у речнику обележавамо као српско или као хрватско, или да лакше одбацимо оно што за књижевни језик не може добро бити ни као српско ни као хрватско.

Колико писац сам собом носи укуса дајући свом изразу локалну боју средине коју слика, то ће опет показати његов речник, по изу- зетностима што писац у општи речнички фонд нашег књижевног је- зика уноси. Посматрати писца посебно по томе колико он у том смислу има творачког духа, то је један интересантан домен наше стилистике. Писци са терена наше централне језичке области, западније штокавске и југозападне, увек могу у овом погледу бити занимљиви, босанско- херцеговачки, црногорски, далматински, сваки на свој начин. Ови крајеви, по мом мишљењу, још увек најјаче делују у смислу бога- ћења и освежавања речничког фонда у уметничком прозном изразу. Ту страну њихова књижевног језика треба и оцењивати. Само се треба увек освртати и на проблем колико, на данашњем степену нашег дру- штвеног развитка, речнички фонд и ових и других писаца има

превише провинцијалног карактера, колико и писци, и са најтворачкијом језичком снагом, не могу добрим делом премостити оквири провинцијалног израза, да не делују одбојно и на широко изграђен језички укус. Писци из крајева где и данас у обичном говору реч сева и сече свом снагом афективног, емоционално подигнутог израза, не могу увек ни из своје средине пробраном речју, добро послужити општем богаћењу књижевног језика ни његову нивелисању: за разграничавање језичког материјала у смислу богаћења књижевног језика, на једној страни, и њихова осиромашавања лепоте израза, на другој, треба се послужити примером и стилистичких и лингвистичких анализа. Реч као реч је увек занимљива кад је у контексту испитујемо по њеној носивости коју она има у смислу експресије израза. И пре него је добро оценимо по њеној вредности коју уноси у све могућности изражајног склопа, не смемо доносити оцену. Шире заснована лингвистичка и стилистичка испитивања треба да се у ову сврху међусобно прожимају.

И кад није реч само о покрајинској боји литерарног израза, овај метод испитивања остаје увек актуелан. Са шире неизграђеним укусима, недовољно васпитаним на методама дубљих анализа, ми увек остајемо уско ограничених укуса у оцењивању стваралачких момената које писци показују новим речничким материјалом у свом делу. На другој страни, стилска анализа изразитијих савремених писаца који се срећају у разним модернистичким правцима треба да покаже колико је обичан читалац у праву кад осуђује писца због језичких новина, језичких смелости на које нисмо навикли. Модерни писци, мислим на оне који су стварно од вредности, са својим смелим захватима у речнички материјал, у речник сваковрсних жаргона, пружају и лингвистици и стилистици — колико занимљив, толико користан предмет проучавања. Кад би се сакупио и проучио материјал речи које нигде друго нисмо чули, нити могли чути, а који има добре услове, да, на свој начин, обогати књижевни језик, учинило би се много, и мање бисмо имали разлога да априори осуђујемо уметнички израз који не одговара стандарду званом укусу. У овом смислу би излазило на површину и оно што из београдских жаргона посебно улази у приповедачки стил, а што треба да буде процењено и оцењено, и са позитивних и са негативних страна, по чему, на један или други начин, може деловати у изграђивању савременог израза. Оквир овог излагања не допушта ми илустрације које би могле обележити рад у овом правцу, — а надам се да ће ми се пружити прилика да ово ускоро учиним.

Наш стиховани израз одавно чека да буде предмет нашег изучавања по свим његовим смотивним вредностима. Ниједног песника још нисмо у овом смислу исцрпније проучили. Мени је увек на памети колико би естетска анализа пробраних песама само једног класичног песника, захваћена и са стране музике и ритма, значила богаћење у проучавању иначе толико досад проучаваних песника. Ја се нимало не чудим што већином наш средњошколски наставник не успева колико треба да пред учеником оживи наше класичне песнике. За ово немају довољно узора у стилским анализама.

Проучавање реченице, и са њене синтаксичке и њене синтаксичко-стилистичке стране, чинило би и посебно поглавље у оквиру читавог ширег нашег програма. На једној страни брижљиво грађена, култивисана са јаким потенцијалом интелектуалног и емоционалног доживљавања, реченица какву данас имамо у стилу Иве Андрића, или у стилу Владана Деснице, чинила би предмет читавих опсежних студија. С друге стране, најновије појаве у реченици младих прозних писаца, неједнаког начина у конструисању израза, лирски интониране, некад у облику поетизоване прозе, или чак у облику ритмоване прозе, за проучаваоца претстављају занимљив предмет посматрања, — да се у стилу писаца осети пулс данашњег нашег живота, његови ритмови и аритмија, са свим његовим противречностима. Колико у свему томе има *нашег* исконског, колико се у свему томе укрштају страни, модерни, стихови? — да се све обележи, одреди, — потребна су студиозна испитивања, која би обогатила и нашу, у овом погледу још сиромашну, књижевну критику и књижевну историју. У свему овоме послу саме по себи би се оцртале и развојне линије наше прозне реченице од Вука и његових савременика до данас, пројциране и на наша раздобља и књижевне правце, и на наше културне сфере.

И колико је још општијих тема које би се могле посебно издвојити. Проучавање дијалога, у чему се посебно огледају приповедачке особине наших писаца, њихове вредности и недостатци, и народни критерији са којима писци у њему третирају језичку материју, било би опет једно од најзанимљивијих подручја за стилске анализе у нашој приповедачкој прози.

J. Вуковић